

Kan Monumentenzorg het 140 jaar oude kerkhof te Horst (L) redden?

G. F. VERHEYEN

De recreatiecentra Loohorst en Meerdal hebben de uitgestrekte gemeente Horst landelijke bekendheid gegeven. De bezoekers vinden daar nog rust in de bossen aan de Schadijk en rond de kasteelruïne Ter Horst. Op cultureel gebied nodigen de Oudheidkamer, de Sint-Lambertuskerk met schatkamer en het Koperslagersmuseum tot een bezoek. In het sinds kort fraai gerenoveerde centrum van Horst zijn de toeristen graag geziene gasten.

De oude dorpskern is in de oorlog zwaar geschonden. Veel oude panden werden helaas niet herbouwd, zo ook niet de gotische hallenkerk. Opgravingen na de oorlog brachten resten van een oersteenkerkje uit de elfde eeuw aan het licht.¹⁾ Onder de fundamenteën hiervan vond men graven. Een groot deel van de rijke kerkinventaris was tijdig in veiligheid gebracht. Hiertoe behoren onder andere houten beelden van de Roermondse beeldsnijder Meester van Elsloo en een hardstenen kerkhofmonument uit de zestiende eeuw.²⁾ In de hervormingstijd heeft Horst geen beeldenstorm meegemaakt. In 1985 werd een belangrijk gedeelte van de inventaris van de Sint-Lambertuskerk op de lijst van de door de Wet tot behoud van Cultuurbezit beschermde verzamelingen geplaatst. Het zojuist genoemde kerkhofmonument staat op die lijst, maar er zijn in Horst nog meer materiële herinneringen aan vroegere begraafcultuur ten plattelande. Daartoe behoort onder andere het kerkhof dat 140 jaar geleden werd geopend op een steenworp afstand van het oude dat rondom de kerk lag.

Horst bezint zich op de toekomst van haar negentiende-eeuwse en reeds jaren gesloten kerkhof. De eigenaar, de gemeente Horst, wilde het kerkhof ruimen en daarna inrichten als parkje. Grafmonumenten met cultuurhistorische waarde stelde men zich voor te verplaatsen naar de achterzijde van de begraafplaats aan weerszijden van het oorlogsmonument. In advertenties heeft de gemeente Horst nabestaanden opgeroepen hun wensen ten aanzien van herbegraving of ruiming kenbaar te maken. Naar aanleiding van de brief van 11 september 1985 waarin minister Brinkman van WVC de gemeentebesturen heeft gewezen op hun taak inzake de bescherming van begraafplaatsen en grafmonumenten vroeg de gemeente Horst monumentenzorg om advies ten aanzien van het kerkhof aan de Kloosterstraat. Aan alle belanghebbenden en in een perspublicatie heeft de gemeente meegedeeld dat de ontruiming is opgeschort.

BESCHERMING BEGRAAFPLAATSEN

Mèt de toename van het cremen en het verstrooien van de as valt de laatste tijd groeiende belangstelling voor oude begraafplaatsen op. Verklaarbaar is daarom de brief

van de minister van WVC over de bescherming ervan alleszins. Een belangrijk stuk cultuur loopt gevaar te verdwijnen. De lijst van beschermde begraafplaatsen is beperkt. Er zijn altijd mensen geweest die de heel eigen schoonheid van oude kerkhoven zagen, als uitingen van begraafcultuur. Dichters en schilders vonden er inspiratie voor vergankelijkheidsgedachten, terwijl genealogen en historici waarschijnlijk meer letten op de cultuurhistorische waarden.

In 1970 schreef H. J. Kok nog in zijn *'De geschiedenis van de laatste eer in Nederland'*. 'Op dit gebied heeft men geen eerbied voor de erfenis van onze voorouders en is monumentenzorg blijkbaar blind.'³⁾ Dat is duidelijk aan het veranderen.

De heer R. van Bruggen heeft in 1977 in zijn functie van directeur van de gemeentelijke begraafplaatsen van Utrecht met zijn *'Rapport begraafplaatsen wandelgebied'* gepleit voor het behoud van oude begraafplaatsen en het bevorderen van de parkfunctie. Het gebeurt volgens hem te dikwijls dat graven, grafmonumenten en zelfs hele begraafplaatsen verdwijnen en daarmee een belangrijk stuk cultuur van een gemeenschap. Hij ijvert voor plaatsing op de monumentenlijst. Het Centraal Museum te Utrecht heeft in 1980

Kerkhofmonument, genaamd Gregoriusmis, van 1890 tot 1925 opgesteld in een open kapel op het toen geruimde kerkhof rondom de Sint-Lambertuskerk.

een tentoonstelling met catalogus verzorgd naar aanleiding van de herdenking, op initiatief van de heer Van Bruggen, van het 150-jarig bestaan van de Utrechtse Eerste Algemene Begraafplaats Soestbergen. Tentoonstellingen en catalogus kregen de titel *'Dood en begraven, sterven en rouwen 1700-1900'*.

Twee jaar later was in de Nieuwe Kerk te Amsterdam de tentoonstelling *'De dood verbloemen...?'* te zien, waarbij een catalogus en een brochure over twee openbare gesprekken verschenen. In de brochure staan onder andere vijf stellingen. In de eerste wordt de in de vorige eeuw op hygiënische gronden verplichte inrichting van begraafplaatsen buiten de bebouwde kom betreurd. De deelnemers aan het symposium vroegen zich af of de *dodenakker* (een woord dat ook geldt voor een asverstrooiingsplaats bij een crematorium) 'binnen de gezichtskring van de levenden' moet worden teruggebracht. Nu ook de rijksoverheid tot dit inzicht komt, zou ze de gemeente Horst het initiatief kunnen gunnen door steun voor het behoud van het aldaar centraal gelegen negentiende eeuwse kerkhof, dat slechts één derde hectare groot is.

1. J. G. N. Renaud, 'Het oersteenkerkje te Horst', De Maasgouw, 66e jaargang (1947) bladzij 68-70.
2. Th. J. van Rensch, De Sint-Lambertuskerk te Horst, Horst 1986.
3. H. L. Kok, De geschiedenis van de laatste eer in Nederland, Lochem 1970 bladzij 95.

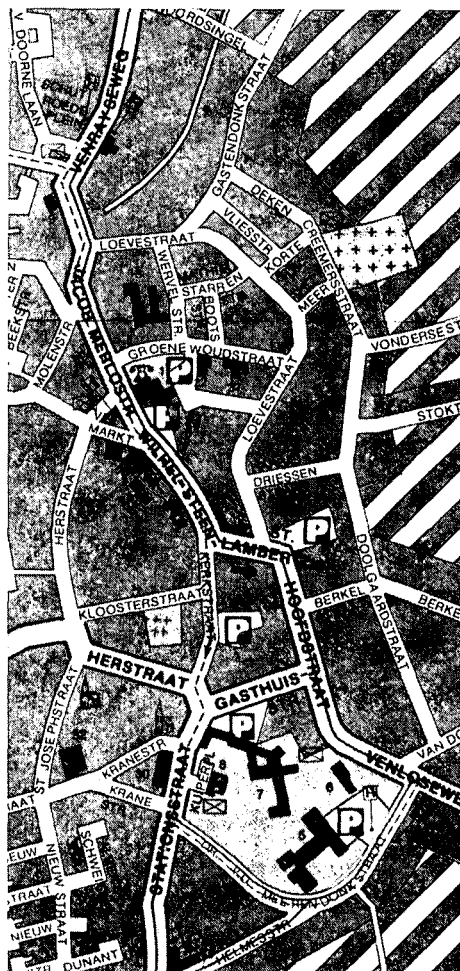
BEGRAVEN IN HORST VÓÓR 1847

De oudste herinneringen aan begraafcultuur in Horst zijn te zien in een vitrine van de Oudheidkamer. In de zevende eeuw vóór Christus vond te Horst-Hegelsom een crematie plaats. Ze betrof waarschijnlijk een belangrijk persoon, want deze kreeg een toen zeer kostbaar ijzeren zwaard mee. De gerestaureerde urn met dekselschaal en zwaard zijn de zichtbare overblijfsels van een graftype dat wel wordt aangeduid met de benaming *vorstengraf*.⁴⁾

Bij zijn opgravingen na de oorlog in de verwoeste kerk heeft de bekende archeoloog en latere hoogleraar *Dr. J. G. N. Renaud* graven ontdekt onder en tussen de fundamenten van een oersteenkerkje uit de elfde eeuw. De ouderdom en herkomst van de begravenen zijn niet bekend. In Horst werd al sedert de middeleeuwen rondom de kerk begraven.

Uit een stuk in het kerkarchief blijkt een uitbreiding van het kerkhof in 1434.⁵⁾ In latere eeuwen bleken in de kerk geen begravingen op grote schaal te hebben plaatsgevonden. De wierookgeur in de Horster kerk zal dan ook enkel gediend hebben om de gelovigen in een verheven sfeer te brengen en zeker niet bedoeld zijn geweest om de stank te verdrijven, veroorzaakt door het begraven in de kerk.⁶⁾ In een zijportaal van de naorlogse kerk van architect *Alphons Boosten* staat een hardstenen zerk, die vroeger op een graf in de kerk lag, met een levensgrote voorstelling van een ridder in harnas met zijn vrouw en hun kwartierwapens. Onderaan staat, vrij vertaald: 'Op 3 juli 1569 stierf Johan van Wittenhorst en zijn echtgenote Josina van Weess stierf op 27 november 1572'. Johan I van Wittenhorst was Heer van de Heerlijkheid Horst en een belangrijk Gelders edelman.

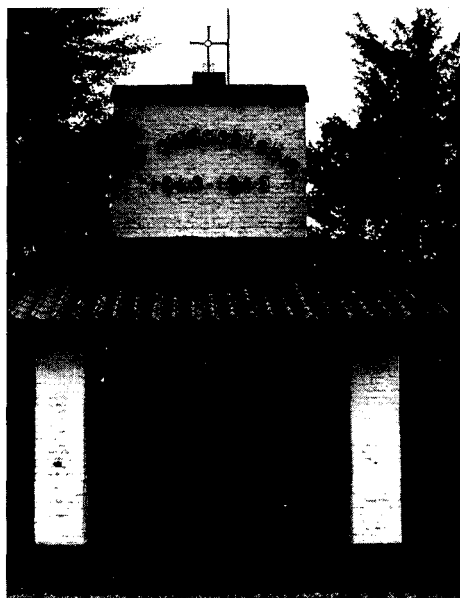
Thans onbereikbaar onder de vloer van de kerk bevindt zich de grafkelder van de familie Wittenhorst die bij een verbouwing van de kerk in 1924 werd geopend. Het bleek

Het centrum van Horst waarop staan aangegeven de begraafplaatsen aan de Kloosterstraat en Deken Creemersstraat.

'een eenvoudig kelderruim van 2.50 meter lengte en 1.85 m breedte en 2.30 m hoogte, overspannen met een gewoon tongewelf.' Hierin lagen de stoffelijke resten van de laatste kasteelbewoners van de familie Wittenhorst.⁷⁾ In de Oudheidkamer hangen naast hun portretten de rouwborden die in de Fran-

Kerkhofmonument ter gedachtenis 1940-1945 als open kapel aan de Kloosterstraat op het tweede kerkhof van Horst.

se tijd als herinneringen aan het Ancien Régime uit de kerk moesten verdwijnen. Ze bleven gelukkig behouden en werden onlangs gerestaureerd door *Sef Coppus*. In het atrium, een uniek rustpunt in het drukke (winkel-)centrum, ligt een grafzerk, die eveneens uit de kerk afkomstig is, ter nagedachtenis aan schepen *Loef van der Kloot* (overleden 28 maart 1602), zijn echtgenote en kinderen. In de ommegang van het atrium staan nog een aantal zeventiende eeuwse grafkruisen mede als herinnering aan het eerste kerkhof dat rondom de kerk lag.

Op dit in de vorige eeuw geruimde kerkhof stond een zestiende eeuwse beeldengroep van onvervangbare cultuurhistorische waarde. De groep komt onder verschillende benamingen voor: Kruisberg, Calvarieberg, Wapenen van de Passie (in het latijn *Arma Passionis*) en tegenwoordig: Gregoriusmis. Deze groep bestaat uit vier delen: een reliëf voorstellende een zogenaamde Gregoriusmis, een zuil met passietekens bekroond door een haan, een beeld van Christus van de Koude Steen en tenslotte een groot kruis. Waar de groep vóór 1890 precies op het kerkhof heeft gestaan is niet meer te achterhalen. In 1662 overleed in Horst een Utrechtenaar, *Cornelis* genaamd, die achter de *Arma Passionis* werd begraven en in 1665 vond secretaris *De Haen* vóór dit monument zijn laatste rustplaats. Hieruit blijkt dat dit een markante grafaanduiding was.⁸⁾

Tussen 1890 en 1925 stond de Gregoriusmis buiten tussen twee steunberen opgesteld, daarna is de groep blijvend in de kerk geplaatst. Na de oorlog werd deze voor Nederland als ensemble unieke groep onder het puin vandaan gehaald en gered door de priester-leraar en later deken van Gronsveld *P. Hoogers*.

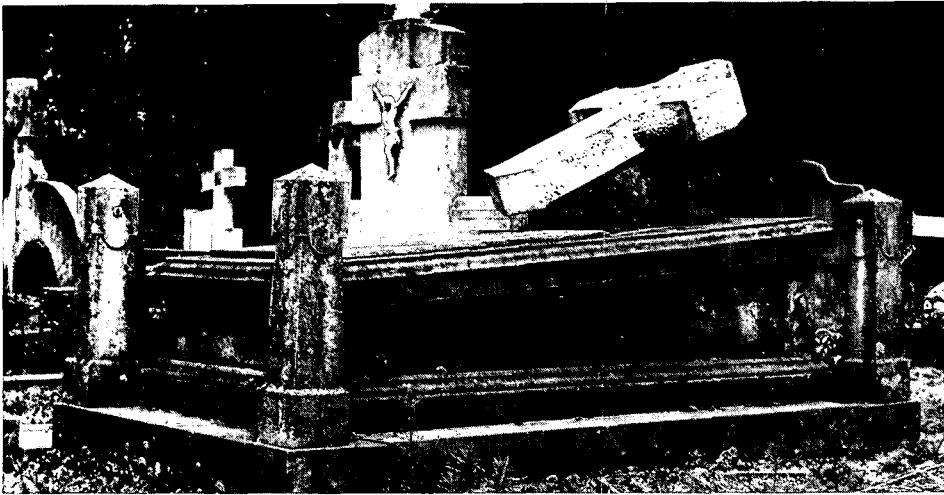
1847: NIEUWE BEGRAAFPLAATS

Burgemeester en Wethouders van de gemeente Horst schrijven in hun verslag over het jaar 1851 dat het kerkhof om de kerk in 1846 wegens gebrek aan plaatsen werd gesloten en een nieuwe begraafplaats werd geopend in de nabijheid van de kerk.⁹⁾

Graftombe van J. A. van den Bergh (1847-1900).

4. *J. H. F. Bloemers* en *W. J. H. Willems*, 'Archeologische kroniek van Limburg over de jaren 1977-1979', *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 1980-1981 bladzij 37-39.
5. *Th. J. van Rensch*, *Inventaris der Archieven van de parochie Sint Lambertus te Horst*, nummer 465.
6. Zie: *Alain Corbin*, *Pestdamp en bloesemgeur, een geschiedenis van de reuk*, Nijmegen 1986; *De dood verbloemen?*, Amsterdam 1982.
7. *J. A. L. van Soest* en *M. J. J. Janssen*, 'De grafkelder der Wittenhorsten op het koor der Horster Kerk', *Limburgs Jaarboek* 1925 bladzij 136-149.
8. *J. Janssen*, 'De Kruisberg en de Missa Bolsena te Horst', *Limburgs Jaarboek* 1910 bladzij 111-115. ('Missa Bolsena' bleek naderhand een onjuiste benaming voor 'Missa Gregorii', G.V.).
9. *Inventaris van de archieven der gemeente Horst 1579-1939* door *W. van Mulken* (verder afgekort GAH), nummer 464.

Gebeeldhouwde engel op een familiegraf. Op deze katholieke begraafplaats valt een rijke op christelijke tradities gebaseerde symbolentaal op.

Sinds 1812 bestond de verplichting nieuwe begraafplaatsen buiten de bebouwde kom aan te leggen. In het gemeentearchief van Horst bevindt zich een brief van de 'gedelegeerde districtcommissaris' te Roermond van 14 mei 1846 waarin deze erop wijst dat Gedeputeerde Staten van Limburg pas hun goedkeuring kunnen hechten aan het besluit van de gemeente Horst tot inrichting van een nieuwe begraafplaats als bekend is 'of dat stuk grond op den bij *artikel 2 van het decreet van 23 Prairial jaar XII* (12 juni 1812, G.V.) gevorderden afstand van vijf en dertig Nederlandsche ellen van de tot de kom des dorps behorende huizen verwijderd ligt.'¹⁰ Geheel in strijd met de realiteit heeft de gemeente geantwoord dat dit het geval was. Het terrein van 3300 vierkante meter lag hoe je het ook bekijkt binnen de bebouwde kom en niet '*bij het dorp te Horst*', zoals B & W invullen op de Staat van vragen en antwoorden betreffende begraafplaatsen na invoering van de begrafeniswet van 1869.¹¹ Hooguit werd een bepaalde afstand, vijftig meter, tot bestaande bebouwing in acht genomen. Daardoor kon niet op het gehele terrein worden begraven. Aan één zijde lag een grote tuin en de achterzijde was onbebouwd sinds de afbraak van de oude pastorie. In Horst loopt men graag even het kerkhof op en dat kan tot de dag van vandaag, want het huidige, in de jaren vijftig in gebruik genomen kerkhof aan de Deken Creemersstraat, ligt ook binnen de bebouwde kom op vijf minuten lopen van de kerk. Op het overzicht van de begraafplaatsen van 1880 staat de 'aanmerking' dat de afstand van minstens *vijftig meter van 'elke bebouwde kom'* niet gold voor een begraafplaats die bij invoering van de wet van 1869 al bestond!¹² Zo bleek het verlangen naar een dodenakker dicht bij de bevolking groter dan de angst voor hygiënisch gevaar. Tot de komst van waterleiding na de oorlog zouden de bewuste terreinen onbebouwd blijven! In het genoemde verslag over het jaar 1851 staan nog enkele interessante bijzonderheden. Het grote vierkant van de gemeentelijke begraafplaats was bestemd voor de rooms-

katholieken en de 'aangelegen strook achter de tuin-der *Juffrouwen Rouffs* (later Kloosteruin, G.V.) voor de overige gezindheden'. In Horst werd dat de ongewijde aarde genoemd. Verleden jaar werd van deze begraafplaats een toegangsweg voor de intussen op de genoemde tuin verzezen winkelpanden gemaakt. De begraafplaats was omgeven door een beukenhaag van twee meter hoogte die voor een gedeelte nog aanwezig is. Aan een zijde staat een muur. Er stond ook een lijkenhuis uit 1874 dat zeer onlangs werd gesloopt.¹³

Over de gemeentelijke bemoeienis bij het begraven staat in het verslag van 1851 het volgende. 'Voor elke begraafing wordt door den veldwachter de plaats en de diepte der graven aangewezen, terwijl door den ambtenaar van den burgerlijken stand op de naleving der bepalingen van het burgerlijk wetboek betrekkelijk het nodige tijdsverloop tussen het overlijden en het begraven wordt gewaakt.'¹⁴ In 1905 heeft het gemeentebestuur de begraafplaats kosteloos overgedragen aan het kerkbestuur.¹⁵ Tachtig jaar later droeg de kerk het intussen gesloten kerkhof voor f 64.000 weer over aan de oorspronkelijke eigenaar.

EEN KERKHOF REDDEN?

Wie de haveloze poort van het oude kerkhof aan de Kloosterstraat thans binnengaat, ziet voor zich een hoog wit oorlogsmonument aan het einde van het pad. De gebruikte materialen zijn afkomstig van de in de oorlog verwoeste kerk en huizen. Het is een open kapel met aan twee wanden de namen van de omgekomen Horstenaren. Op het kerkhof ligt ook een bijna onvindbaar massagraf van bij de bombardementen van oktober 1944 gedode slachtoffers.

Het kerkhof staat vol monumentjes en ligt er verwaarloosd bij. Tot voor enkele jaren vond in oktober nog elk jaar een grote opknapbeurt plaats en lagen op Allerheiligen veel graven vol bloemen. Dat laatste gebeurt nog, maar het onderhoud blijft achterwege tot nadere beslissingen over de toekomst zijn genomen. Je ziet nog een aantal houten en gietijzeren kruisen, want alleen de bemiddelden konden een duur grafmonument betalen. Dat zal ook de reden zijn dat de oudste bewaard gebleven zerk uit 1869 dateert.¹⁶

Wel vallen verschillende grote monumenten uit de jaren zeventig en tachtig op. Langs het middenpad liggen grote familiegraven en binnen een perkje in het pad enkele zerken van overleden priesters. Soms staat het beroep vermeld. Zo was *C. Ruimschotel* in leven stationschef in America. Hij werd begraven op het intussen geruimde gedeelte voor 'andere gezindheden'. Op de grote tombe van *J. A. van den Bergh* staat niet alleen dat hij notaris was, maar ook nog President van de Koninklijke Harmonie van Horst. Het was voor hem een grote eer geweest voorzitter te mogen zijn van het waarschijnlijk oudste nog bestaande harmoniegezelschap van Nederland. Op het graf van de op 23-jarige leeftijd overleden *Philip Esser* staat een gebroken zuil. Hij reed zich op 1 september 1924 na een weddenschap met zijn motorfiets dood.

In feite is zo'n oud kerkhof een onmisbare schakel in de lokale historie. Bij levensbeschrijvingen staat dikwijls behalve het portret ook een foto van het graf van de betreffende persoon. Los van elke niet-locale waardering zou de plaatselijke bevolking uit eerbied voor haar overledenen en haar verleden iets over moeten hebben voor de instandhouding van haar oude begraafplaatsen. Het gaat om meer dan de schoonheid van een kerkhof.

Laat Monumentenzorg nu alvast beginnen met alle belangrijke, nog niet beschermde, oude begraafplaatsen op een voorlopige lijst te zetten. Een financiële regeling, maar ook uitwisseling van ervaring bij restauratie en onderhoud zijn verder noodzakelijk. Het inzicht dat oude begraafcultuur voor altijd verloren dreigt te gaan, maant tot grote spoed. In situaties zoals in Horst is een snelle regeling noodzakelijk. Verder zal de Horster gemeenschap ervoor moeten zorgen dat de bij een deel van de toeristen aanwezige belangstelling op cultureel gebied gehonoreerd wordt. Een deel van de opbrengst van de toeristenbelasting zou aan de instandhouding van het kerkhof goed zijn besteed. In een brochure zou men de belangstellenden gewijs kunnen maken in de materiële herinneringen aan de begraafcultuur in Horst.

G. F. Verheijen is secretaris van de Limburgse Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, kring Horst en lid van de gemeentelijke monumentencommissie

10. GAH nummer 2204

11. GAH nummer 2202

12. GAH nummer 2202

13. GAH nummer 486

14. GAH nummer 464

15. GAH nummer 2205 en *Th. J. van Rensch*, Inventaris der archieven van de parochie Sint Lambertus te Horst, nummer 467.

16. *J. van Hegelsom*, Inventarisatie van de graven op het kerkhof aan de Kloosterstraat te Horst, 1985, grafnummer 175. Dit betreft de grafzerk van *J. H. Graus*, pastoor te Horst, overleden 1836, dit is vóór de opening van de begraafplaats. Het betreft hier waarschijnlijk geen herbegraving. Na ruiming van het kerkhof om de kerk, kregen een aantal oude grafzerken een plaats op het nieuwe kerkhof.